

Ольга Поріцька
(Київ)

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРА НА САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ В МІЖЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ (за матеріалами дослідження польської громади Житомирщини і Львівщини)

Поляки – одна з великих і давніх національних меншин України, яка налічує зараз близько 144 тис. осіб, однак у ХХ ст. вони зазнали активної асиміляції. Міжетнічні шлюби, майже повна відсутність навчальних закладів з польською мовою навчання тощо прискорюють цей процес. Єдиним стійким етновизначальним чинником залишається релігійний – належність до римо-католицької церкви.

Ключові слова: національна меншина, асиміляція, римо-католицька церква.

Poles are one of the biggest and ancient national minority group of Ukraine, numbering about 144 000, however they underwent active assimilation in XX century. Marriages between different ethnic groups, almost absolute absence of educational institutions with Polish language teaching, etc. hasten this process. The only stable ethnic and determinative factor remains religion – belonging to the Roman Catholic church.

Keywords: minority group, assimilation, Roman Catholic church.

Поляки – одно из больших и давних национальных меньшинств Украины, насчитывающее сейчас около 144 тыс. представителей, однако в ХХ в. они подверглись активной ассимиляции. Межэтнические браки, почти полное отсутствие учебных заведений с преподаванием на польском языке и пр. ускоряют этот процесс. Единственным стойким этноопределяющим признаком является конфессиональный – принадлежность к римско-католической церкви.

Ключевые слова: национальное меньшинство, ассимиляция, римско-католическая церковь.

Поляки належать до однієї з найдавніших і найбільших національних меншин України. Щоправда, їхня кількість упродовж ХІХ–ХХ ст. зменшувалася. За даними перепису 2001 року чисельність поляків становила 144,1 тис. осіб¹. Це шоста за кількісним складом національна меншина України. На 2009 рік поляків налічувалося 112 тис. осіб². Після Другої світової війни, унаслідок здійснення репатріаційних договорів між Польською Народною Республікою і СРСР, чисельність польського населення України скоротилася. З Радянського Союзу було репатрійовано майже 1526 тис. поляків, у тому числі з УРСР – 810,4 тис. (91,6 % від усього польського населення)³. Основна маса польського населення осіла на українських землях у ХІV–ХІVІ ст. під час колонізаторських рухів литовських і польських феодалів, які, скориставшись занепадом Київської Русі, захопили західні землі Правобе-

режної України. Доля етнічних поляків в Україні вже декілька століть перебуває в полі зору не лише вітчизняних, але й польських дослідників, стає предметом спільних польсько-українських наукових проектів останніх років. Польська громада в Україні вписується в класичне визначення національних меншин, оскільки вона є частиною польського етносу з яскраво вираженими ознаками етнонаціональності (унікальність мови, культури, релігії, історії), характеризується прагненням зберігати свою самобутність, традиції предків тощо.

Серед об'єднувальних цінностей сучасної польської меншини пріоритетне місце посідає ментально-архетипна тріада: рідна мова, традиційна обрядово-звичаєва культура, римо-католицька церква, а також адаптація до місця проживання та його середовища⁴. Українська полонія – це частина польського етносу-нації, яка сформувалася в процесі тривалого проживання на українських землях, є одним

з компонентів етнонаціональної структури України, зберігає свої національні й етнічно-культурні особливості, підтримує форми організованої спільноти, прагне зберегти етнічну й духовну самобутність⁵. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року рідною мову своєї національності вважали 12,9 %, українську – 71,0 %, російську – 15,6 %⁶.

На розвиток етнічних процесів впливає комплекс чинників, найважливішими серед яких є соціально-економічна структура етнічних груп та їх кількісне співвідношення, територіальне розташування, ступінь генеалогічної спорідненості народів та їхніх мов, спільність походження, особливості культурно-господарської діяльності тощо. На сучасних процесах розвитку етнічних груп значною мірою позначилися такі масові етносоціальні явища, як міграція та урбанізація етносів. Ці особливості виявилися в динаміці чисельності й географії розселення поляків на території України, кількість яких швидко зменшується. Якщо 1959 року в Україні проживало 363,3 тис. поляків, то за останнім переписом 2001 року їхня чисельність ледве сягає 144,1 тис. осіб. Більшість поляків (94,2 %) є уродженцями України. Компактні поселення існують у Житомирській (31,7 % усіх поляків) і Хмельницькій (16,7 %) областях. Значна частина цієї етнічної групи проживає у Львівській області. Згідно з дослідженнями, що їх проводили в Україні протягом останніх років, поляки – одна з національних меншин, яка зазнала масової акультурації та асиміляції. Про це свідчить зменшення чисельності поляків, які визнають польську мову рідною (12,5 %), і збільшення кількості тих, котрі рідною вважають українську (66 %) і російську мови (майже 15,4 %).

Документальними даними з перепису 2001 року ми не володіємо, проте досвід спілкування із сучасними поляками зі Львівщини і Житомирщини підтверджує той факт, що старші люди (особливо зі Львівщини) ще володіють мовою; на Житомирщині народжені після 1930-х років згадують лише, що їхні батьки, старші брати й сестри ще навчалися в школах з польською мовою викладання. Натомість молодь ні на Львівщині, ні на Житомирщині польською не розмовляє. За спогадами респондентів із с. Лісова Слобідка

Бердичівського району Житомирської області, місцеві мешканці-поляки 1920–1930-х років народження ще мали змогу навчатися рідною мовою в с. Іванопіль (до 30-х років ХХ ст. – с. Янушпіль) сусіднього Чуднівського району: *«Була в Іванополі початкова польська школа колись, і вони [ідеться про учасників хору польської пісні с. Лісова Слобідка, яким керував син інформаторки. – О. П.] закінчили її. Чуднівський район осьо⁷ рядом – кілометри два за нашим селом буде границя – Чуднівський район і даліше іде перше селище: це і воно. [Як довго існувала польська школа?] Ну, я навіть вам не скажу, бо це [...] чоловіків брат – він двадцятого року – то він закінчував цю польську школу. [Ще до війни?] Да, да, звичайно, до війни. То вони, ті, що навчалися, то вони вмiли розмовлять, то вони старші, а так вже зараз воно в основному вже ж перейшло все на українську мову... в основному священик [у католицькій каплиці. – О. П.] править на українській мові, бо діти не розуміють – вони ж її не вивчають, то він править українською мовою. Отам вже вони щось співають чи там моляться. Ці старші, що вмiють, то вони на польській мові, а в основному відправа йде на українській мові»⁸*

Цікаві результати дали обстеження сучасних сіл Житомирщини, де досі проживають етнічні поляки. Експедиційні дослідження були проведені останніми роками й у Чуднівському, Житомирському, Бердичівському районах Житомирської області. Тут слід зауважити, що сільські жителі-поляки рідною вважають українську – це наслідок проживання в україномовному етнокультурному середовищі.

За умов авторитаризму, попри утиски та переслідування громади римо-католицької церкви, остання залишалася чи не єдиним осередком збереження духовних і національно-культурних традицій польської етнічної групи в Україні. Унаслідок ідеологічної (та й фізичної) війни, яку вели державні органи, спецслужби зі священиками РКЦ, відбулося скорочення кількості римо-католицьких громад зі 117 у 1964 році до 71 в 1984-му. Однак кількість вірних (ідеться про римо- і греко-католиків) зменшувалася не такими вражаючими темпами. При костелах і ка-

плицях створювали товариства «Маріан» («Діти Діви Марії»), гуртки «Ружанців», до яких уходили підлітки, які вивчали Слово Боже, католицькі обряди, утримувалися від вступу в піонери, комсомол, атеїстичного громадського життя, хоча опір цьому могло чинити небагато молодих людей.

Уже на початок 1992 року було зареєстровано 2600 громад УГКЦ, яка змогла відновити служіння в Україні, та понад 450 громад РКЦ, кількість яких з того часу майже подвоїлася. Львівська архиєпархія РКЦ набула статусу митрополії, значно збільшилася кількість громад у центральному регіоні, зокрема на Житомирщині, а також у Києві, Вінницькій і Хмельницькій областях. На початок 2000 року функціонувало понад 800 громад РКЦ, 38 монастирів, 16 місій, 3 братства, 6 духовних навчальних закладів, у тому числі Український римо-католицький університет, Київський католицький коледж, 420 священнослужителів, понад 440 недільних шкіл, майже 700 костьолів та інших культових споруд, створено римо-католицьке товариство «Полонія»⁹. На сьогодні поляки, незважаючи на загальне зменшення їхньої кількості, залишаються однією з найавторитетніших в Україні національних спільнот. Нині вони становлять 0,3 % від усього населення держави (144 тис.). Понад 65 % з них мешкають у традиційних регіонах побутування поляків – Житомирській, Хмельницькій, Львівській областях і м. Києві¹⁰.

Своєрідність природно-географічних умов українського Полісся, ізольованість від розвинутих економічних і культурних центрів сприяли консервативності побуту польського населення цього краю, що уможливило збереження етнічних особливостей різних груп поляків у місцях їхнього компактного проживання. Ці відмінності значною мірою відобразили соціальну диференціацію польського населення українського Полісся, що найяскравіше виявилось в традиційному народному костюмі й особливостях житла¹¹.

Наші дослідження стосувалися власне вивчення взаємостосунків у діахронічному розрізі та взаємної оцінки, визначення ставлення представників двох основних етносів – українців і поляків, які проживають на території Житомирщини. Проте, оскільки, окрім зазначених теренів, чима-

ло поляків проживають на Львівщині, ми не могли обійти увагою і цей регіон: він дає цікавий порівняльний матеріал, адже радянська влада сюди прийшла 1939 року і на короткий термін, а на триваліший час її було встановлено з 1944 року.

З повоєнного часу, особливо в перші повоєнні роки, кількість поляків різко зменшилася. Після війни відбулися суттєві зміни в національній структурі населення Західної України. Різко зменшилася частка польського (а також єврейського і німецького населення) і збільшилася частка росіян. Унаслідок так званої репатріації, пов'язаної з масовим переселенням поляків на територію повоєнних кордонів Польщі, кількість поляків на Львівщині зменшилася на 352,2 тис. осіб¹². Частина польського населення Львівщини і Волині втікала під час війни, оскільки боялася переслідувань з боку українців (у таких акціях українці іноді отримували підтримку від окупаційної влади), частина виїхала під час репатріації. За словами сімдесятип'ятилітньої мешканки с. Стара Скварява, її мати, полька, *«часом і до Жовкви втікала, бо то не питали, чи є діти, чи ні. Могли польку забити і всьо. [Партизани?] Так. То було страшно жити. [Це було вже після війни?] Ні, в час війни. Так, коли вони виганяли поляків. А потім вже, як рускі прийшли, то вже то прекратили. Вже ми сі не бояли»*¹³. Також з'явилися переселенці-українці з Польщі, переважно насильно витіснені з власних осель.

Традиційний уклад життя поляків, які проживають у сільській місцевості, сьогодні мало чим різниться від укладу життя своїх односельчан – українців. Поляки вважають себе таким же корінним населенням, як і українці. Інформаторка на запитання, як давно тут проживають поляки, відповіла: *«Споконвіку. Відколи світ існує, то вони [поляки. – О. П.] собі загромаджуюцца»*¹⁴. Так само поляки позиціонують себе в Бердичівському районі (с. Гвіздава, переважно заселене поляками): *«Ми – месні»*¹⁵. Однак кількість поляків зменшується. За словами мешканки с. Рудня, *«було багато поляків. І вимерло дуже багато [ідеться про останні роки. – О. П.]»*¹⁶.

Одним з основних етнодиференційних чинників є мова. І, власне, цей чинник

Монастир босих кармелітів. Бердичів Житомирської обл.:

а) вигляд з боку міста

б) вигляд з боку р. Гнилоп'ять

указує на швидкі асиміляційні процеси, які відбуваються серед поляків у сільській місцевості (слід думати, що в містах цей процес відбувається пришвидшеними темпами). Ми вже згадували про те, що загальноосвітніх шкіл повного циклу з польською мовою навчання в Україні не існує (щоправда, у Києві відкрито польську гімназію, де мову вивчають з першого класу), однак у Львові функціонують дві неповних середніх школи. Натомість у сільській місцевості таких шкіл немає взагалі. Тому знання розмовної польської мови характерне лише для старшого покоління. Інформаторка із Житомирщини визнала, що польською вже не розмовляє, але її старші родичі нею володіли: «[Ваша мама розмовляла польською мовою?] Да. Мама, тьотя, бабця, родичі з Уляновки. То приїдуть – польською мовою балакають, гостюють, то я втікаю з хати. Дурна ж така була! Мені гостинців навезуть – мала була, навезуть всьо, – а я втікаю, бо вони ж хочуть, щоб з ними балакала, а я ж не вмію так балакати»¹⁷. Подібна ситуація була в с. Лісова Слобідка (ішлося про навчання польською в школі): «[школа була], звичайно, до війни. То вони, ті, що навчалися, то вони вміли розмовлять, то вони старші, а так вже зараз воно в основному вже ж перейшло все на українську мову»¹⁸. Мешканки с. Гвіздава на питання про знання мови відповіли: «Понімати – розуміємо, а говорити – ні. Наші мамі – то говорили. Школа була в нас польська, двацять сьомого, двад-

цять восьмого року були ше учні, не скажу точно»¹⁹.

Про традиційні свята календарного циклу інформаторки вже мало що можуть згадати. Залишаються лише ключові свята: Різдво і Великдень, які відзначають за григоріанським стилем відповідно до календаря РКЦ.

Свята родинного кола сучасних поляків – мешканців сільської місцевості – майже не відрізняються від сусідів-українців. Лише в с. Гвіздава Бердичівського району на Житомирщині нам удалося записати обряд «здавання корони» (польською мовою), коли наречену передають нареченому.

Поляки, незважаючи на поступову втрату рідної мови (попри часткове ведення служби Божої в костелах польською мовою і володіння нею священнослужителів, хоча не всі проходять навчання в Польщі), зберегли свою ідентичність і дотепер. Основним етноідентифікаційним чинником залишається релігія – належність до римо-католицької церкви. Частково збережені особливості календарної та родинної обрядовості. Однак наші дослідження польських сільських осередків упродовж останніх років засвідчили швидкий асиміляційний процес серед цієї категорії населення. Протидією цьому є створення патріотично налаштованими поляками різноманітних культурних товариств. Ренесанс етнічної самосвідомості, що охопив народи СРСР у період «перебудови» наприкінці 1980-х років, не обминув і поляків України. Процеси етнічної

мобілізації та сприятливі умови, що мали місце в Україні з огляду на певні успіхи державної етнополітики цього часу, спричинилися до початку (ще досить слабкого і повільного) національно-культурного, мовного й духовного відродження польської етнічної групи. До 1988 року в Україні не існувало жодних організованих форм життя поляків. У 1988 році, у рамках Українського відділення товариства радянсько-польської дружби й Українського товариства дружби й культурних зв'язків із закордоном, було створено Польську культурно-освітню секцію, невдовзі переіменовану на Культурно-освітнє товариство поляків в Україні (КОТП). Підрозділи Товариства відкрили в Києві, Житомирі, Вінниці, Хмельницькому, Харкові, Одесі та Кременчуці. У грудні 1988 року організовано Товариство польської культури Львівщини. Упродовж подальших двох років виникло чимало інших товариств – у Чернівцях, Тернополі, Івано-Франківську, Луцьку, Рівному, Стрию, Самборі, що є хорошою ознакою прагнення українських поляків, інтегрованих у сучасне українське суспільство, зберігати основні національні цінності.

Примітки

¹ Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К., 2003. – С. 7.

² [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.spadshina.com/ua/narodoznavstvo/folk-traditions/Poles/>.

³ Україна в цифрах. Статистичний довідник. – К., 2010. – С. 9.

⁴ *Калакура О.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України ХХ століття. – К. : Знання, 2007. – С. 26.

⁵ Там само. – С. 28.

⁶ Там само.

⁷ Тут і далі розшифровані інтерв'ю подано з дотриманням вимови інформатора.

⁸ Записала О. Поріцька в с. Лісова Слобідка Бердичівського р-ну Житомирської обл. від М. Ольшанської, 1940 р. н., у липні 2010 року (особистий архів збирача).

⁹ Див.: Національні меншини України у ХХ столітті. – К., 2000. – С. 399.

¹⁰ Національний склад населення України та його мовні ознаки... – С. 7, 11, 14, 18, 32.

¹¹ *Науко В. И.* Развитие межэтнических связей на Украине. К.: Наукова думка, 1975. – С. 201–206, 230–233.

¹² *Прищук Н.* Етнонаціональний склад населення українсько-польського пограниччя // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія географічна. – Т., 2003. – № 1. – С. 95; Національний склад населення Львівської області (за даними Всесоюзного перепису населення на 12 січня 1989 р.). – Л., 1991.

¹³ Записала О. Поріцька в с. Стара Скварява Жовківського р-ну Львівської обл. від М. І. Мариняк, 1930 р. н., у листопаді 2007 року (особистий архів збирача).

¹⁴ Записала О. Поріцька в с. Рудня Чуднівського р-ну Житомирської обл. від А. І. Ружицької, 1928 р. н., у липні 2009 року (особистий архів збирача).

¹⁵ Записала О. Поріцька в с. Гвіздава Бердичівського р-ну Житомирської обл. від Ю. Општай, 1940 р. н., у липні 2010 року (особистий архів збирача).

¹⁶ Записала О. Поріцька в с. Рудня Чуднівського р-ну Житомирської обл. від А. І. Ружицької, 1928 р. н., у липні 2009 року (особистий архів збирача).

¹⁷ Там само.

¹⁸ Записала О. Поріцька в с. Лісова Слобідка Бердичівського р-ну Житомирської обл. від М. Ольшанської, 1940 р. н., у липні 2010 року (особистий архів збирача).

¹⁹ Записала Поріцька в с. Гвіздава Бердичівського р-ну Житомирської обл. від Ю. Општай, 1940 р. н., у липні 2010 року (особистий архів збирача).